

ich konsekwencje w dziedzinie czynu. Przekładają się one, jego zdaniem, nie tylko na skuteczność i wartość działania, ale także na jego moralność.

Po określeniu wskaźników rozwoju umysłowego autor podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie o pełnię owego rozwoju. Definiuje ją jako uzyskanie takiej wizji świata i siebie w nim, w której wszystkie intuicje, przeczucia i domysły znajdują swoje sformułowanie, uzasadnienie i rozwinięcie oraz wyrażają się w satysfakcjonującym i skutecznym działaniu. Inaczej mówiąc, kresem rozwoju umysłowego jest posiadanie prawdziwego i pełnego obrazu rzeczywistości w zakresie wyznaczonym przez zainteresowania i funkcje społeczne, zawodowe oraz rodzinne. Oprócz rozwoju w aspekcie ilościowym i jakościowym Tomasz Niemirowski wyróżnia w rozwoju aspekt głębi. Osiągnięcie głębokiego rozumienia rzeczywistości łączy z poznaniem Pierwszej Przyczyny, z której wynikają wszystkie przyczyny wtórne. Jej poznanie prowadzi, zdaniem autora, do odkrycia najgłębszego sensu rzeczywistości oraz sensu własnej egzystencji.

Swoje rozważania Tomasz Niemirowski kończy wnioskami praktycznymi, które formułuje zarówno w odniesieniu do własnego rozwoju umysłowego, jak i w zakresie wspomagania rozwoju umysłowego innych. Podsumowując, można powiedzieć, że książka *O naturze i wspomaganiu rozwoju umysłowego* zwraca uwagę na interesujący problem, jakim jest rozumienie rozwoju umysłowego oraz normatywny charakter owego rozwoju. Przedstawia ponadto czytelnikowi oparte na filozofii arystotelesowsko-tomistycznej rozwiązanie postawionego problemu, dając podstawy do dalszych poszukiwań i rzucając światło na praktykę dydaktyczno-wychowawczą, uwzględniającą zawsze wspomaganie rozwoju umysłowego.

*Jarosław Horowski**

Jerzy Bagrowicz, *Stawać się bardziej człowiekiem. Z podstaw edukacji religijnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008, ss. 216.

Książka Jerzego Bagrowicza *Stawać się bardziej człowiekiem. Z podstaw edukacji religijnej* jest zbiorem prac przybliżających istotne z punktu widzenia wychowania, a zwłaszcza wychowania religijnego, kwestie, takie jak: godność osoby, rozwój sumienia, autorytet czy doświadczenie religijne. Są to obszerne tematy, opracowane już w niejednej publikacji. Pobieżne zapoznanie się z problematyką podejmowaną w książce skłania więc do zadania pytania, czy kilkunastostronicowe rozważania mogą wnieść coś nowego do wiedzy pedagogicznej.

* Dr Jarosław Horowski jest adiunktem w Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Zagłębianie się w kolejne rozdziały rozwiewa te wątpliwości. Czytelnik zauważa bowiem, że celem autora jest przede wszystkim przywrócenie się przywołanym kwestiom w kontekście współczesnych uwarunkowań społeczno-kulturowych, które z jednej strony tworzą nowe możliwości rozwoju człowieka, a z drugiej przynoszą konkretne zagrożenia dla życia jednostki i społeczeństwa; w dziedzinie religijnej u jednych prowadzą chociażby do zaniku wiary religijnej, a u innych przyczyniają się do oczyszczenia religijności.

W pierwszym rozdziale Jerzy Bagrowicz przybliży źródło i podstawę edukacji religijnej, jaką jest biblijna myśl wychowawcza. Omawiając kolejno istotę i cel wychowania według Biblii, podstawy biblijnej myśli wychowawczej, elementy pedagogii przymierza, pedagogię patriarchów, proroków i Jezusa Chrystusa, autor prowadzi swoją narrację tak, aby ukazać istotę biblijnego przesłania. Zwraca uwagę przede wszystkim na fakt osobistego związku Boga zarówno z konkretną społecznością, jak i z konkretnym człowiekiem. Przekonuje tym samym, że rozwój osoby dokonuje się przede wszystkim w egzystencjalnym dialogu, toczonym między Bogiem i człowiekiem. Takie ujęcie wykracza poza potoczną interpretację Biblii, w której jest ona postrzegana jedynie jako źródło norm, które należy przekazać w procesie wychowania. Wyciągając wnioski z zaproponowanej przez Jerzego Bagrowicza interpretacji Biblii, można powiedzieć, że mimo marginalizacji kwestii religijnych we współczesnej kulturze, dialog Boga z człowiekiem, posiadający swój wymiar wychowawczy, toczony jest nadal w życiu jednostek i wspólnot, ponieważ doświadczenia współczesnego człowieka korespondują z tymi, które stały się udziałem biblijnych bohaterów.

Drugi rozdział książki poświęcony został zagadnieniu godności osoby. Autor ukazuje ją w dwóch perspektywach: naturalnej oraz religijnej. Dopełniają się one wzajemnie i tym samym przekonują o wyjątkowości i szczególnej godności każdego człowieka. Prowadzone przez Jerzego Bagrowicza rozważania nie zatrzymują się jednak na analizie godności osoby, ale zwracają się ku pytaniu o to, jak poprzez wychowanie chronić godność osoby w czasach, w których z jednej strony da się wyczuć wrażliwość na punkcie uszanowania godności osoby, a z drugiej strony istnieje wiele zagrożeń owej godności, często nieuświadomionych przez współczesnego człowieka. Autor przekonuje, że chcąc uszanować godność osoby w procesie wychowania, należy wychowanie rozumieć jako służbę dla rozwoju człowieka. Równocześnie nie można zatrzymać się na samej ochronie, ale należy przyczynić się do tego, aby dojrzewający człowiek wzrastał w szacunku dla godności osoby ludzkiej – zarówno godności własnej (poprzez potwierdzanie godności osobowej godnością osobowościową), jak i godności innego człowieka.

Jednym z elementów wychowania dojrzałej osobowości, zdolnej do szacunku dla godności własnej i innych ludzi, jest wychowanie sumienia. Temu zagadnieniu poświęcony został kolejny rozdział pracy. Po scharakteryzowaniu uwarunkowań kulturowych wpływających na proces kształtowania sumienia pojedynczego człowieka autor przybliżył najpierw, jak rozwijały się poglądy na temat sumienia na przestrzeni wieków, oraz scharakteryzował proces dojrzewania sumienia. Klu-

czowa dla prowadzonych rozważań jest kwestia natury sumienia – czy jest ono świadkiem moralności, czy ma charakter normatywny. Odwołując się do myśli biblijnej, klasycznej tradycji filozoficznej oraz badań psychologicznych, Autor opowiada się po stronie tych koncepcji, które łączą sumienie z obiektywnym porządkiem moralnym. Konsekwencją zajęcia takiego stanowiska jest otwarcie drogi do rozważań nad wpływem wychowania religijnego na kształtowanie sumienia i znaczeniem inicjacji religijnej dla formacji sumienia.

Ciekawą refleksję można odnaleźć w rozdziale czwartym, omawiającym zagadnienie autorytetu w wychowaniu. W pierwszej części rozdziału autor wyjaśnia, czym jest autorytet, przybliża przemiany w jego rozumieniu na przestrzeni wieków i ukazuje źródła zjawiska określanego jako upadek lub kryzys autorytetu. Doszukuje się ich przede wszystkim w próbach kreowania sztucznych autorytetów, które prędzej czy później kompromitują się. W drugiej części uwaga autora skupia się na autorytecie w nauce i wychowaniu. Jest przekonany o wadze autorytetu, który nie opiera się jedynie na czynniku kompetencji i wiedzy, ale na moralnej wartości osobowości. Rozwijając ten wątek, Jerzy Bagrowicz omawia relację mistrz–uczeń. Stwierdza, że od strony nauczyciela nie może być ona budowana na postawie autorytarnego sędziego, ale powinna opierać się na postawie przypominającej zachowanie ogrodnika, który stwarza przestrzeń do rozwoju i towarzyszy we wzrastaniu. Autorytet powinien być przewodnikiem, a niekiedy nawet terapeutą duchowym.

Kolejne rozdziały dotyczą problemów doświadczenia religijnego, edukacji religijnej dorosłych oraz podręcznika do nauki religii. Omawiając doświadczenie religijne, autor wyjaśnia różnice pomiędzy doświadczeniem a przeżyciem religijnym, pomiędzy doświadczeniem religijnym a doświadczeniem wiary. Uzmysławia znaczenie doświadczenia religijnego dla rozwoju zdrowej religijności. Charakteryzuje również najważniejsze płaszczyzny, na jakich dokonuje się podstawowe doświadczenie religijne. Podejmując z kolei problem edukacji religijnej dorosłych, stwierdza, że jest ona koniecznością ze względu na fakt, iż nauczanie religijne z dzieciństwa i młodości nie wystarcza dla dorosłego chrześcijanina, który musi odnaleźć się w konkretnych uwarunkowaniach społeczno-politycznych i kulturowych. Ponieważ edukacja religijna dorosłych ma być osadzona w realiach, w jakich przyszło im żyć, dlatego po przedstawieniu, jak wyglądała edukacja religijna dorosłych na przestrzeni wieków, Jerzy Bagrowicz kreśli współczesne uwarunkowania społeczno-kulturowe i omawia podstawowe formy, jakie przyjmuje obecnie edukacja religijna dorosłych. Podobny schemat można odnaleźć w rozdziale poświęconym podręcznikowi do nauki religii. Zabierając głos w dyskusji nad koncepcją i kształtem podręcznika dla ucznia, autor omawia jego funkcje, historyczne przemiany, współczesne uwarunkowania, wpływające na jego kształt, aby na końcu sformułować wnioski, jakie powinni uwzględnić twórcy współczesnych podręczników.

W ostatnim rozdziale Jerzy Bagrowicz zajmuje się istotnymi elementami wychowania człowieka według nauczania Jana Pawła II. Rozdział ten, podobnie

jak i cała książka, otrzymał tytuł zaczerpnięty z myśl Papieskiej: *By człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem*. W prowadzonych rozważaniach można wyodrębnić dwie części. Pierwsza skupia się bezpośrednio na nauczaniu, które przedstawiane jest na tle uwarunkowań społeczno-kulturowych pontyfikatu. Skłoniły one Papieża do zaakcentowania szczególnej godności i praw człowieka oraz do przypominania o konieczności wychowania integralnego, uwzględniającego transcendentny wymiar osoby. Część druga, zatytułowana *Spotkania, które wychowują*, jest swoistym powrotem do miejsc, w których Jan Paweł II spotykał się z młodzieżą, wykorzystując każdą możliwość na podjęcie dialogu. Spotkania te, rozpoczęte podczas licznych podróży apostolskich, trwały aż do momentu śmierci, bowiem nawet wtedy Papież pozostał wychowawcą, uczącym przyjmowania daru cierpienia i śmierci, wychowującym na spotkanie z Bogiem w wieczności.

Podsumowując, można powiedzieć, że książka *Stawać się bardziej człowiekiem* uczy podejmowania kwestii wychowawczych w specyficznym kontekście społeczno-kulturowym, jaki powstał na przełomie XX i XXI wieku. Wskazuje ponadto, że teraźniejszość nie jest jedynie czasem zagrożeń, ale również szans, które należy wykorzystywać w procesie wychowania.

Jarosław Horowski

Jarosław Horowski, *Paedagogia perennis w dobie postmodernizmu. Wychowawcze koncepcje o. Jacka Woronieckiego a kultura przełomu XX i XXI wieku*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2007, ss. 240.

Polska pedagogika katolicka, której rozwój przez szereg lat był utrudniany, obecnie przeżywa swój renesans. Staje się przedmiotem naukowego dyskursu opartego na źródłach płynących z Biblii, z Tradycji i ze wskazań Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Wiele czerpie z koncepcji edukacyjnych powstałych w XX wieku, m.in. Karola Górskiego, Konstantego Michalskiego, Karola Wojtyły, Stefana Kunowskiego czy o. Jacka Woronieckiego (1878–1949), dominikanina – twórcy systemu pedagogiki katolickiej.

Jego *paedagogia perennis*, oparta na myśli św. Tomasza z Akwinu, to trwała koncepcja wychowawcza. To również otwarty, stale rozwijający się system edukacyjny, stanowiący odpowiedź na wyzwania ponowoczesności – ideologii przełomu XX i XXI wieku. Przenika ona obszary kultury, kształtując postawy relatywizmu moralnego czy depersonalizującego idealizmu, który w imię wolności człowieka sprzeciwia się normom i zasadom prawnym, etycznym czy estetycznym. Propaguje też konsumpcjonizm, podporządkowujący prawom zysku wszelkie sfery życia człowieka – naukę, edukację, kulturę, a nawet religię.